

III. Humaniora i välfärd och ofärd

En humanistiskt skolad kunskapsstrateg på ett samhällsvetenskapligt fält

10

Torsten Husén och framväxten
av ett svenskt psykologiskt försvar

PETER BENNESVED & MARIE CRONQVIST

Det ligger i sakens natur att för detta studium av motståndssandan och av betingelserna för psykologisk krigsföring anlitas vetenskapligt skolade experter, främst socialpsykologer, sociologer, statsvetenskapsmän och statistiker men även historiker, kulturanthropologer och psykiatriker.¹

När en kommission tillsattes 1950 för att definiera och utreda formerna för det efterkrigstida psykologiska försvaret var det vetenskapliga synfältet och kunskapsläget anmärkningsvärt brett definierat. Under rubriken "Vetenskapliga hjälpmedel" i kommissionens slutbetänkande *Psykologiskt försvar* från 1953 listades de kunskapsområden som skulle komma att behövas då en efterkrigstida svensk motståndssanda skulle formas och studeras utifrån en bred belysning av andra världskrigets erfarenheter av psykologisk krigsföring. Det var en stor palett av samhällsvetenskaplig, humanistisk och medicinsk expertis som skulle tas i bruk, alla till gagn också för den gryende efterkrigstida välfärdsstaten.

Betänkandet från 1953, som kom att ligga till grund för inrättandet av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar året därpå, blev ett betydelsefullt inspel i formandet av efterkrigstidens idélandskap. Det initierade

och stimulerade en bred diskussion kring begrepp som motståndanda, totalförsvar, civilförsvar, indoktrinering och hjärntvätt i en tid då faran beskrevs som något som till stor del kom inifrån och kalla krigets världsbild befästes.² Men betänkandet hade också tydliga historiska rötter. Det kan ses som en kulmen på den diskussion om massans psykologi och propaganda som präglade mellankrigstiden, en diskussion som inte gjorde någon särskilt skarp akademisk avgränsning mellan samhällsvetenskap och humaniora. Mellan 1945 och 1955 skulle dock denna gräns successivt få skarpare konturer och så småningom, i början av 1960-talet, bland annat leda till samhällsvetenskapliga fakultetsutbrytningar vid ett antal svenska universitet.³ Samhällsvetenskapens tid var nu inne.

Det är alltså möjligt att så här i efterhand se betänkandet *Psykologiskt försvar* som en text producerad i skarven mellan två tidsepoker. Det pekade bakåt i och med summeringen av erfarenheterna från världskrigseran, dess propaganda och psykologiska krigsföring. Det pekade också framåt mot efterkrigstidens dominerande välfärdsmodernism och medborgarsyn. *Psykologiskt försvar* gav även tydliga signaler om vilket håll det ännu breda vetenskapsområdet psykologi skulle komma att röra sig åt. Från att ha varit en i allt väsentligt humanistiskt orienterad disciplin med starka band till inte minst filosofi och pedagogik, blev den en i betydligt högre grad samtidsorienterad, tillämpad samhällsvetenskap.⁴

Mitt i denna förändringsprocess fanns ett antal unga, ambitiösa ”vetenskapligt skolade experter” i psykologi, som redan under 1940-talet hade anmält sitt intresse som kommande kunskapsaktörer på det militärpsykologiska fältet. De skrev promemorior och underlag till utredningar, de debatterade i tidningar och höll föredrag. Tillsammans utforskade de gränserna mellan försvaret, akademien och mediebranschen. Inte minst var de drivna av en reformiver som sprängde gränser mellan traditionella vetenskapliga paradigmen och samhällets behov av kunskap.⁵ En av dessa aktörer var Torsten Husén (1916–2009), som disputerade i psykologi i Lund 1944 och som under sin akademiska karriärs första 15 år ägnade stort engagemang först åt frågan om militärpsykologi och psykologisk krigsföring, sedan åt den tillämpning som mot slutet av 1940-talet allt oftare i Sverige kom att benämnas psykologiskt försvar. Från mitten av 1950-talet och framåt kom Husén att bli en tongivande gestalt på det pedagogikveten-

skapliga fältet, men i detta kapitel är det hans tidiga militärpsykologiska bana som står i centrum.⁶

Kapitlet lyfter fram Torsten Husén som en kunskapsaktör som både var i takt med sin tid och bröt ny mark. I ett första avsnitt träder han fram som en ung akademiker som söker lära känna och syntetisera det ännu odefinierade fältet militärpsykologi. Här söker vi teckna två huvudsakliga sammanhang som Husén förhöll sig till och som karakteriserade mellankrigstiden: å ena sidan den idéströmning som i sin samtid kallades för socialpsykologi (men som i dag bättre skulle beskrivas som ett slags folkpsykologi) och å andra sidan första världskriget som kollektiv erfarenhet. I ett andra avsnitt utforskar vi på vilka sätt Husén var en aktiv entreprenör på det kunskapsfält som kom att kallas psykologiskt försvar, samt hans kontakter med den humanistiska miljön i Lund. Här har vi låtit oss inspireras av tidigare kunskapshistorisk forskning, där särskilda nyckelaktörer ägnats stort utrymme. David Larsson Heidenblad har exempelvis i sin studie av miljöfrågans framväxt visat att en särskild individ kan spela en helt avgörande roll för cirkulationen av kunskap i en särskild historisk kontext vid en given tidpunkt – och på samma gång spegla en tidsanda. Det råder inget motsatsförhållande här. Dessa aktörer kan helt enkelt fungera som viktiga katalysatorer för ett generellt skeende – ofta utan att egentligen själva stå för grundforskningen eller kunskapsproduktionen.⁷

När det gäller Torsten Husén menar vi att det finns anledning att gå ett steg längre och lansera det starkare begreppet *kunskapsstrateg* för att synliggöra just Huséns specifika roll som aktör på det försvars- eller militärpsykologiska kunskapsfältet under 1940- och 1950-talen. En kunskapsstrateg är en person som aktivt, genomtänkt och med avsiktlig långsiktighet karvar ut en roll åt sig själv som sedan träget underhålls på olika sätt och med olika medel på kunskapsfältet. Som vi ska se i fallet Torsten Husén kan kunskapsstrategen samtidigt vara en producent av kunskap och en person som sätter kunskap i rörelse genom att inhämta, kanalisera och syntetisera omgivande litteratur och idéer.

Vi har därtill valt att tala om just *kunskapsfält* i stället för det något snävare begreppet kunskapsarena.⁸ Husén framträder nämligen som en aktör som rör sig på en lång rad olika arenor, varav akademiska seminarier, tidningsspalter, publika föredrag, studentlitteratur och fortbildningskurser

inom försvaret endast är några exempel. Han kan beskrivas som en humanistiskt skolad entreprenör som intar en position på ett samhällsvetenskapligt, intellektuellt kunskapsfält. Sociologen Fritz Ringer har, med hänvisning till Bourdieus klassiska förståelse av det intellektuella fältet, beskrivit detta som en konfiguration, eller om man så vill ett nätverk, av relationer. Ringer menar att varje ambition att identifiera en intellektuell position måste innebära en kartläggning av relationer med andra positioner på fältet, men att detta måste ske utifrån en förståelse för de specifika, historiska förutsättningarna. Vilken är konfigurationen vid en given historisk tidpunkt och i en given historisk kontext?⁹ I detta kapitel vill vi först kartlägga detta fält och därefter diskutera Huséns aktiva roll som kunskapsstrateg. I ett avslutande avsnitt återkommer vi till diskussionen om gränslandet mellan humaniora och samhällsvetenskap, och efterkrigstidens förskjutning från humaniora till tillämpad beteendevetenskap – och faktiskt även till frågan om hur Husén själv skulle komma att ställa sig till epitetet kunskapsstrateg.

Det militärpsykologiska kunskapsfältet formas

När Torsten Husén som 19-åring inledde sina universitetsstudier år 1935 blev han snabbt en del av en pågående akademisk förändringsprocess med förgreningar inom en rad olika kunskapsfält. Under lång tid hade militära intressen nyttjat vetenskapliga metoder och medel för att driva den vapentekniska utvecklingen framåt, och i det skede då den unge Husén intresserade sig för psykologi blev även detta ämne föremål för krigsvetenskaperna. Under mellankrigstiden vidgade sig det militärpsykologiska fältet från mer konkreta studier av granatchock (*shell shock*) och soldaters panikbeteende mot ett mer generellt socialpsykologiskt fält där även civila medborgare ingick.¹⁰ Akademiseringen formade också diskursivt det fenomen som skulle bli benämnt psykologisk krigsföring – och i ett senare skede psykologiskt försvar. Under de två decennierna mellan 1935 och 1955 förändrades också synen på statens roll och medborgarens plats i det svenska mediala landskapet. Bildandet av Beredskapsnämnden 1954 kan delvis beskrivas som en kulmen av den process som formade Husén som ung student. Grunden till denna förändring menar vi står att finna i mellankrigstidens

● **TORSTEN HUSÉN** (1916–2009) var en ung strateg på det framväxande kunskapsfältet psykologiskt försvar under 1940-talet. Bilden är tagen i början av 1980-talet, då han efter en lång period som tongivande professor i pedagogik i Stockholm publicerade sina memoarer *En obotlig akademiker* (1981).

syn på den europeiska, och i synnerhet den tyska, erfarenheten av världskriget, men också i ett under 1930-talet stadigt ökande intresse för gruppens och "massans" psykologi som ett hjälpmedel för att diagnostisera samtidens politiska dilemman. Trots att Husén inte var någon framträdande kunskapsproducent i detta skede, var han en viktig aktör i det att han redan i början av 1940-talet börjat syntetisera och foga samman den forskning som kom från kontinenten inom detta område.

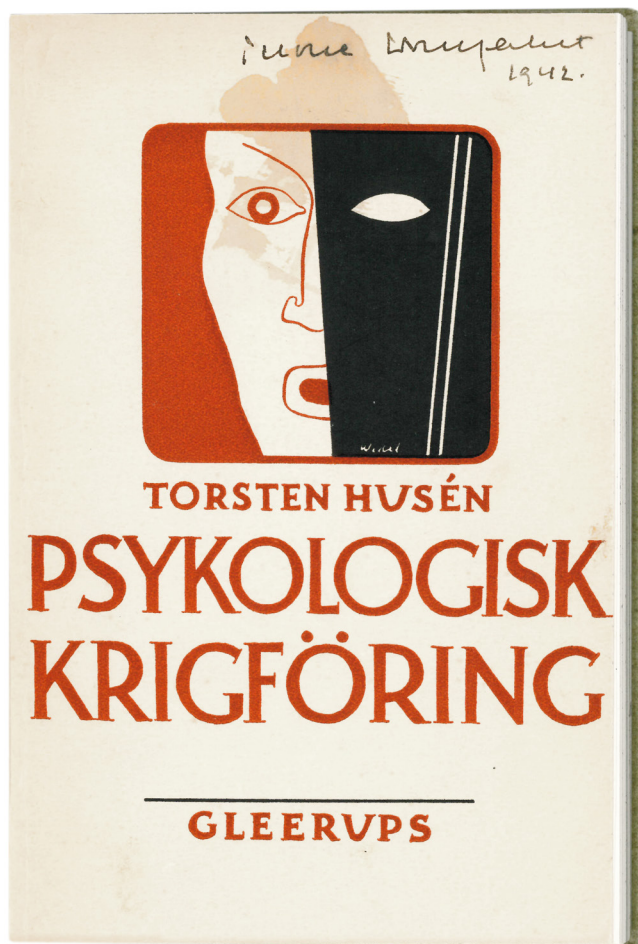
Mellankrigstidens diskussioner om militärpsykologi var en sammanflätning av två idékomplex. Ett sprang direkt ur de tyska krigserfarenheterna med inre politiska stridigheter, men också bristfällig krigspropaganda och kollektiv moral. I sina tidiga böcker, publicerade under första halvan av 1940-talet, då också ett nytt krig rasade på kontinenten, bearbetade Husén orsakerna till det tyska nederlaget: *Militär psykologi* (1941), *Psykologisk krig-*

föring (1942) och *Kriget och den mänskliga faktorn: En psykologisk-pedagogisk studie* (1945).¹¹ Mellankrigstidens främsta insikt var, enligt Husén, att orsakerna till framgång eller nederlag var betydligt bredare än arméers effektivitet. Den tyska erfarenheten visade ju att kriget inte längre enbart handlade om taktik och soldaternas stridsmoral, utan om samhället i dess helhet: ekonomi, industri, politik och kultur, men även den enskilda människans och gruppens, eller "massans", psykiska tillstånd. För vad var politiken om inte ett uttryck för folkets innersta önskningar? Idén om att folket var möjligt att påverka förstärktes också av en rad tekniska innovationer. Flygmaskiner och radions genombrott ritade om den geopolitiska kartan och gjorde påverkan på hemmafronten möjlig.¹² I en tid då befolkningen var under attack ur psykologisk synpunkt flyttade exempelvis radion bokstavligt talat in fronten i hemmen. För samtidens forskare, inklusive Husén, formade dessa tekniker ett nytt "socialt rum" där ett psykologiskt krig kunde föras.¹³

Ett annat idékomplex sprang ur själva den akademiska psykologin och förstärkte 1920- och 1930-talens fokus på "massans" sårbarhet. Under 1800-talet hade den så kallade masspsykologin utvecklats parallellt med andra grenar i Europa och vid sekelskiftet hade ämnet fått en fastare form, framför allt i Frankrike och Tyskland.¹⁴ Den tyske psykologen Wilhelm von Wundt var en inflytelserik aktör med tiobandsverket *Völkerpsychologie* (1908–1920), och den franske psykologen Gustave Le Bon populariserade grenen för en bredare publik med sin bok *Psychologie des foules* (1895), på svenska första gången översatt 1912 till *Massans psykologi*.¹⁵ Le Bons bok, har en del hävdats, var vid den tiden ett av världens mest spridda vetenskapliga arbeten.¹⁶ Men fler röster fanns, såsom Georg Simmel, Georges Sorel och Oswald Spengler, som i sina teorier blandade sociologi med kulturanthropologi och historia.¹⁷

När dessa författares idéer mötte första världskrigets realiteter fick psykologin en helt ny jordmån att verka i. Enligt Le Bon och många andra var "massan" i grunden opålitlig, men med rätt verktyg kunde den styras i rätt riktning. Le Bons arbeten ska ha inspirerat både Mussolini och Hitler, och i USA användes hans resonemang aktivt inom den amerikanska militären så sent som under andra världskriget för att mäta stridsviljan och förklara oväntade händelser på fältet.¹⁸ Masspsykologins status befestades också yt-

● **TORSTEN HUSÉNS DEFINITIVA INTRÄDE** på det psykologiska försvarets fält gjordes med boken *Psykologisk krigsföring* från 1942.

terligare av att Sigmund Freud sökte bearbeta första världskrigets händelser genom en masspsykologisk lins i arbetet *Massenpsychologie und Ich-analyse* (1921).¹⁹ Ett par år senare skrev också den amerikanske psykologen William McDougall det banbrytande verket *The Group Mind* (1927).²⁰ Masspsykologi, precis som psykologin i stort, blev därmed ett vedertaget begrepp och ett slags vetenskap i samtidens ögon som kunde förklara det vansinne som utspelat sig under första världskriget där andra moraliska

trossystem saknade bäring. Den kunde också bli ett medel i formandet av såväl politik som militär planering. Särskilt inom den tyska traditionen betraktades masspsykologin som ett verktyg för att lösa de politiska spänningar och problem som Weimarrepubliken genomlevde.²¹

För flera av Torsten Huséns föregångare var dessa bakgrundsgestalter inom masspsykologin en självklar referens. I till exempel Ernst af Klerckers *Militär psykologi* (1931) är det framför allt Le Bon och McDougall som figurerar, och i de statliga och militära utredningsarbeten som producerades under samma tid återkom Wundts begrepp "folkpsykologi" som en allmänt vedertagen term.²² Det var dock framför allt den tyske före detta befälhavaren Erich von Ludendorffs verk som kom att definiera sammanflätningen av masspsykologin med idén om det totala kriget, och för Husén och många i hans samtid var det Ludendorff som blev den självklara referensen med sin bok *Der totale Krieg* från 1935.²³ Tillsammans med nya studier från Tyskland, USA och England, baserade på erfarenheter av första världskriget och av mer praktiskt orienterad karaktär, bildar dessa en andra generation, med större fokus på masspsykologins tillämpning i militära sammanhang. På detta sätt gifte sig masspsykologin med mer samtidsorienterade studier under 1930-talet och formade tillsammans en till synes väl underbyggd idé om att människan, både som individ och som del av ett kollektiv, inte bara var avgörande för krigets utfall, utan också kunde formas aktivt av krigförande staters propagandaavdelningar.²⁴ Med vetenskapens och experters hjälp skulle nu forskningen om masspsykologin kunna omsättas till ett praktiskt hantverk. Det var här som den tidiga militärpsykologin föddes, och i verktygslådan fanns personlighetstester, uppträdandekoder och framför allt propaganda, allt understött av abstrakta och generella kulturanalyser.

Det var just i kulturanalysen som kulturanthropologi och historia kunde spela en viktig roll genom att ge legitimitet via samtida och historiska exempel.²⁵ Propaganda fick störst effekt om man hade klart för sig vilken typ av kultur som rådde inom befolkningen, både den egna och fiendens. Som Husén själv formulerade saken 1941: genom ett studium av historien kunde man nå fram till ett folks "väsens kärna" – traditionen – och därmed utnyttja den kraft som kunde välla fram "ur dessa källsprång".²⁶ Husén kunde också med kulturanthropologiska och sociologiska observationer,

direkt hämtade från den tyske militärpsykologen Karl Pintschovius, legitimerade militärpsykologin genom vaga resonemang om människans mottaglighet i stadsmiljöer och de historiska förändringsprocesser som tycktes pågå i hans samtid:

Den moderna massmänniskan, förnämligast en produkt av storstadsmiljön, besitter som ett av sina förnämsta kännetecken en synnerligen stark mottaglighet för suggestioner, suggestibilitet, vilket medför att hon lätt kan fångas i propagandans garn.²⁷

Karl Pintschovius tycks ha rönt föga uppmärksamhet utanför Tyskland, men gjorde intryck på den typen av militärpsykologi som Husén beskrev i sina böcker. Här syns arvet från masspsykologin som vuxit fram sedan sekelskiftet och där allomfattande kulturanalyser på hög abstraktionsnivå var legio. Det var framför allt i dessa sammanhang som humanistiska tankar letade sig in i den tidiga militärpsykologin, genom så kallad "komparativ folkpsykologi".²⁸ Som "kulturvarelse" var människan lätt att manipulera och för 1930- och 1940-talens militärpsykologer gällde det att först lära känna denna varelse genom analyser av den rådande kulturen och historien, för att sedan nå fram med rätt propaganda.²⁹

Även om Torsten Husén själv i efterhand, som vi ska se i nästa avsnitt, var angelägen om att ta plats som härförare när militärpsykologin etablerades i Sverige, måste hans insats i detta tidiga skede alltså också ses i ljuset av den allmänna stämning och debatt som rådde. Han var ingalunda ensam i sitt värv. Militärpsykologi i systematiserad form hade lanserats i en svensk kontext redan 1931 av ovan nämnde Ernst af Klercker. Liknande tankar hade ivrigt debatterats redan tidigare i såväl dagspress som böcker. Officeren och militärhistorikern Torsten Holm utredde "Krigets psykologi" i *Svensk Tidskrift* 1930, och i debattböcker som *Krig eller kultur?* från 1929 diskuterade en rad kända kulturpersonligheter frågor som massans vilja, det nya kriget och propagandans roll.³⁰ I Huséns första publicerade bok *Militär psykologi* från 1941 omnämns en svensk, militärt orienterad studie skriven av Sven Erik Allstrin 1936 med rubriken "Folkpsykologiska faktorer i försvarsfrågan", som diskuterade utvecklingen "sedd mot bakgrund av den svenska folkkaraktären".³¹ Inom Luftskyddsorganisationen,

från 1937 och framåt, verkade också kirurgen Walo von Greyerz som under 1950- och 1960-talen skulle bli en viktig kunskapsaktör inom ramen för svenskt civilt och psykologiskt försvar.³² Huséns intresse för militärpsykologi under mellankrigstiden avspeglade alltså ett ungt kunskapsfält som ännu inte hade någon fast form men som likväl var på tydlig frammarsch i Sverige.

Propaganda som militärpsykologiskt verktyg, och dess koppling till en stats förmåga att försvara sig, var inte heller någon ny företeelse vid den tid då Husén lyfte dessa frågor. Just propagandans mer praktiska fokus var i blickfånget för politiken under det tidiga 1920-talet. Kanske var det på detta fält som de teoretiska, systemanalytiskt orienterade studierna också kunde finna konkretion. Redan 1921 tillsattes en grupp sakkunniga, ledd av översten vid Generalstaben Hugo Hult för att utreda frågan om "försvarsfientlig propaganda" i Sverige.³³ Även i 1930-talets många försvarsutredningar förekommer resonemang som rör "folkpsykologiska" aspekter och "propaganda", men möjligen var det i huvudsak det sistnämnda som rönt störst intresse. Diskussionen kring propaganda kan också relateras till de nya och livaktiga, men samtidigt relativt vaga diskussionerna om vilken påverkan som radion, rotationspressen, reklamen och övriga lättillgängliga tryckta material kunde ha på samhället.³⁴ Det nygamla intresset för propaganda och intellektualiserandet som pågick under mellankrigstiden bör därför delvis ses mot bakgrund av ett nytt och framväxande medialt landskap med ny teknik som fanbärare. Inte heller här var Husén någon pionjär, även om han var snabb med att tillägna sig tankegångarna.

I ett internationellt perspektiv var Huséns engagemang också del av en trend och ett livligt vetenskapligt forum som hela tiden växte. Här kan man i allra högsta grad tala om en kunskaps-cirkulation av översättningar av centrala verk författade på andra språk. Flitigt citerade av Husén själv var Reisner Freiherr von Lichtensterns *Die Macht der Vorstellung im Kriege und ihre Bedeutung für die Friedens-Ausbildung* (1902), Hans von Hentigs *Psychologische Strategie des grossen Kriges* (1927), Charles Costes *La psychologie du combat* (1928), Albrecht Blaus *Propaganda als Waffe* (1937) och Harold D. Lasswells *Propaganda Technique in the World War* (1938). De mest framstående länderna Frankrike, Tyskland och USA är här representerade, men det tycks framför allt ha varit de tyska skrifterna som influerade Husén.

Samtliga visar att det vid den här tiden pågick ett rikt internationellt samtal om både folkpsykologi och propaganda som Husén anslöt till och som mot andra världskrigets början hade börjat få epitetet militärpsykologi.³⁵ Detta gäller även det som vid denna tid skulle bli Torsten Huséns expertområde och som han också skrev sin avhandling om: tillämpad psykologi med inriktning på lämplighetsprover. Här började Husén följa ett i huvudsak amerikanskt spår som under mellankrigstiden blev känt som *taylorism* eller *scientific management* – på svenska i samtiden även översatt som ”industripsykologi”. Också i Tyskland var detta ett aktivt och växande fält under samlingsnamnet *Psychotechnik*.³⁶

Sammantaget ser vi att Torsten Huséns engagemang på det militärpsykologiska fältet under tidigt 1940-tal speglar en samtid som redan länge uppehållit sig vid masspsykologiska problemställningar och där den stora frågan nu egentligen var på vilket sätt dessa insikter och kunskaper bäst skulle översättas i handfasta verktyg och praktiker. På detta fält fanns i Sverige förutom Husén också militären Ernst af Klercker och läkaren Walo von Greyerz. Vi ser att humaniora, framför allt i form av historiskt eller kulturanthropologiskt orienterade resonemang, ännu under mellankrigstiden fungerade som en viktig legitimerande kraft åt det militärpsykologiska kunskapsprojektet.³⁷ Men i och med det allt större intresset för mellankrigstidens internationella författare, i kombination med en vilja och ett positivistiskt patos, försköts fältet obönhörligt i en praktiskt orienterad riktning. Förändringen kan också avläsas i den alltmer använda termen ”psykologisk krigföring” som användes under andra världskriget i offentligheten såväl som i Huséns böcker. Militärpsykologin som nu etablerat sig som eget kunskapsfält blev den vetenskapliga grund på vilken ett praktiskt orienterat försvar mot psykologisk krigföring kunde baseras. I denna praktik fick den humanistiskt influerade kulturanalysen, som tidigare dominerat inom masspsykologin, en mindre central roll till förmån för ett samhällsvetenskapligt förhållningssätt med klara positivistiska och instrumentella drag.³⁸

Kunskapsstrategen Torsten Husén

Det är också i detta skifte från krigstid till efterkrigstid, från en humanistiskt orienterad kultur- och samhällshistoria till en tillämpad psykologisk-pedagogisk forskning, och från teoretisk militärpsykologi till praktiskt psykologiskt försvar, som Husén själv söker gripa taktpinnen. Förutsättningarna fanns också i det politiska landskapet. Den osäkra internationella situationen efter andra världskrigets slut gav inte den avspänning som många hoppats på, och det svenska beredskapsarbetet avbröts inte, trots att den direkta krigsfaran till synes var över. För svensk del fortsatte beredskapsfrågor att prioriteras på den politiska agendan. En intensiv diskussion om psykologiskt försvar tog också vid, och efter ett par års ambulerande på olika departement hamnade frågan på inrikesdepartementet.³⁹

Även inom det vetenskapliga fältet fortsatte utvecklingen av det psykologiska försvaret, men med nya drivkrafter, delvis som en konsekvens av det nya internationella läget och krigsutgången. Torsten Husén arbetade vidare med att forma detta fält, fast nu från en position allt närmare svenska myndigheter och som en fortsättning på sina olika anställningar inom Försvarsmakten under 1940-talet. Huséns påverkan på betänkandet *Psykologiskt försvar* 1953 kan också spåras här. Husén var själv inte med i utredningskommittén, men skrev promemorior direkt till kommissionen där hans syn på fenomenet psykologisk krigföring fick stort inflytande.⁴⁰ I Sverige var det Husén som nu definierade militärpsykologi och psykologisk krigföring, och han var den som satte ramarna för vad som ingick i det psykologiska försvarets uppdrag. Sedan 1940-talet hade han i sina böcker syntetiserat internationell forskning, bedrivit egen forskning samt relaterat kunskapsfältet till Sveriges kulturella och historiska förutsättningar, och nu var det denna framställning som formade regeringens handlingsprogram.

Det är också därför vi kan använda ett något starkare begrepp än kunskapsaktör ifråga om Torsten Husén. Hos honom finns tidigt en vilja och ett driv, ett positivistiskt engagemang i takt med tiden, och en tydlig strategi att bereda plats åt sig själv och sin position på kunskapsfältet. Denna position var han också ytterst mån om att försvara. En del av den aktiva kunskapsstrategin var att reflektera över det genomslag han själv hade i

offentligheten. Redan under tidigt 1940-tal började han prenumerera på pressklipp – inte bara recensionsklipp om de egna böckerna, utan också mer allmänna pressklipp där hans eget namn på något sätt förekom.⁴¹ Även de 38 hyllmeter som donerats till Riksarkivet och som utgör Huséns personarkiv är tecken på en husénsk omsorg om eftermälet. Intrycket är att Husén under sin karriär arkiverade vartenda papper.⁴² Också hans yrkesmässiga omgivning var hängiven dokumentationen av hans kunskapsstrategiska framfart. På 50-årsdagen fick han av medarbetare och adepter på lärarhögskolan i Stockholm en utgiven bibliografi som täckte åren 1940–1965, och senare fann han det angeläget att själv följa upp den med ytterligare kompletteringar och sammanställningar av de egna skrifterna.⁴³ Husén medverkade också med en egen text i festskriften till honom själv, publicerad 1991.⁴⁴

Denna önskan att kontrollera sin egen position och sitt renommé tona-
de inte heller ut med åren, och mot ålderns höst fann han det lämpligt att
berätta historien om sin utveckling i bokform. I likhet med de flesta aka-
demikermemoarer utgör Huséns *En obotlig akademiker: En professors memo-
arer* från 1981 en rik källa till hur författaren ser på och skriver fram sin
roll och inte oansenliga betydelse i ett större vetenskapshistoriskt skeende.
Redan tidigt i boken blickar han tillbaka på 1940- och 1950-talen som ”den
genombrottstid för beteendevetenskaperna under vilken jag i min ungdom
själv var en av aktörerna”.⁴⁵ Den egna insatsen och aktörskapet träder på
så sätt fram. Ordet genombrott signalerar inte bara att den tid som genom-
levts är viktigare än andra, utan också att författaren själv var en av de få
som bröt igenom.

Oavsett vad han själv tyckte får man konstatera att Husén i högsta grad
var en central aktör i beteendevetenskapernas avancemang under den här
tiden. Som vi tidigare sett knöts han redan som ung student till framväxten
av den så kallade tillämpade psykologin i Sverige – och detta innan några
vetenskapliga metoder för psykometri, det vill säga psykologiska tester,
egentligen hade introducerats. Viktig här var avhandlingen från 1944, *Ado-
lescensen: Undersökningar rörande manlig svensk ungdom i åldern 17–20 år*, för
vilken materialet hade insamlats i samband med tjänstgöringen som
psykologisk expert vid arméledningen och de lämplighetsprov som
ynglingar fick genomgå när de sökte fast tjänst vid armén (första gången

1942).⁴⁶ Samma år som disputationen anställdes han som en av två statliga psykologer vid Centrala Värnpliktsbyrån, med uppgift att konstruera tester för användning vid militära inskrivningar. Psykologiska tester hade tillämpats i Tyskland och senare i Storbritannien under kriget, och Huséns uppgift var nu att introducera denna så kallade psykoteknik i den svenska Försvarsmakten.

Både den tyska psykotekniken och den amerikanska taylorismen kom att bli betydelsefulla för rationaliseringsrörelsen inom statlig organisation och näringsliv.⁴⁷ 1944 grundades också ett svenskt psykotekniskt institut, där teknisk apparatur, statistiska metoder och tillhörande terminologi var tongivande och där grunden lades till det kunskapsområde som senare kom att kallas arbetspsykologi (och ibland industripsykologi).⁴⁸ När Husén i sina memoarer blickar tillbaka på denna period från 1980-talets horisont blir historien om 1940- och det tidiga 1950-talet just historien om beteendevetenskapernas landvinningar. Det var ett genombrott för vad Husén själv kallade ett "positivistiskt-empiriskt paradigm".⁴⁹ Det var en ung generation hungriga kunskapsentreprenörer som drev förändringen med vetenskapliga verktyg. "Vi unga, som stod mitt uppe i detta, såg oss själva som rationalitetens företrädare, som tekniska experter till vilka man kunde vända sig", skriver Husén.⁵⁰ Denna självbild föranledde också ett missionerande. Under sitt licentiatarbete försökte han bland annat "övertyga vederbörande militära myndigheter om psykologiens militära användbarhet".⁵¹ En läsning av hans texter från 1940- och 1950-talen bekräftar också bilden.⁵² Ett visst mått av övermod kan skönjas då Husén några år efter Beredskapsnämndens bildande konstaterade i boken *Ur psykologisk synvinkel* (1957) att han och omgivande kunskapsentreprenörer nu börjat få "de specifikt mänskliga instrumenten, åsikterna och attityderna under kontroll".⁵³

Det samhällsvetenskapliga rationalitetsparadigmet och den tekniska expertisen till trots ger stora delar av Huséns memoarer intrycket av att det är med humaniora han i grunden kände sig mest befreundad. Självbild- en av en humanistiskt orienterad beteendevetare tonar även fram i hans militärpsykologiskt orienterade böcker och man kan fundera över i vilken utsträckning detta stod i relation till hans vurm för positivismen. Då han som 19-åring steg av tåget i Lund 1935 "på jakt efter en världsåskådning"

var det humaniora han sökte sig till, med studier i latin, historia, litteraturhistoria och psykologi. ”Så kom det sig att jag började studera humaniora utan att egentligen veta vad jag skulle bli”, skriver Husén, ”något som jag sedan dess fortsatt med. Men det är väl på det sättet som man utbildar sig till och fungerar som forskare.”⁵⁴

Särskilt betydelsefull i jakten på en världsåskådning blev Huséns mentor, arbetsgivare och senare *Doktorvater* John Landquist, känd litteraturkritiker och författare, bland annat till biografen *Gustaf Fröding: En psykologisk och litteraturhistorisk studie* (1916), som mellan 1936 och 1946 innehade professuren i psykologi och pedagogik i Lund. Landquist var en viktig introduktör av freudiansk teoribildning i Sverige men också en förespråkare för en humanistiskt orienterad gestaltpsykologi.⁵⁵ Under 1930-talet låg psykologi och pedagogik under humanistisk fakultet och länkar till ämnen som filosofi och litteraturvetenskap var betydande. Professuren i psykologi och pedagogik var mycket bred och inrymde alltifrån pedagogisk psykologi och pedagogisk historia till ämnen som filosofi och historia. Någon psykologutbildning fanns inte på 1940-talet.⁵⁶ Kanske var det också därför som Huséns arbeten kring militärpsykologin ofta ackompanjerades av den humanistiskt influerade kulturanalysen. Sin vana trogen kunde Husén ännu vid mitten av 1950-talet reflektera över historiens och kulturens roll i formandet av till exempel Sveriges och Schweiz väldigt olika synsätt på beredskapsarbete och värnplikt.⁵⁷ Det var dock inte tal om att inhämta direkta kunskaper; en mer strikt beteendevetenskaplig syn präglade nu fältet. Snarare handlade det om ett slags konceptualisering där historiska exempel användes som bakgrund till analysen.⁵⁸

En sida av John Landquists världsåskådning som Husén inte alls nämner i sina memoarer, kanske av respekt för sin forne handledares eftermäle, är den förstnämndes öppet protyska hållning i slutet av 1930-talet. År 1938 reste Landquist i Nazityskland och rapporterade i positiva artiklar om den tyska folkgemenskapens förträfflighet och om Tyskland som fredsnation, bland annat i *Aftonbladet*, där han själv var politisk redaktör under ett antal år på 1930-talet, och i tidskriften för Riksföreningen Sverige-Tyskland. Landquist försvarade *Anschluss* i mars 1938 och hörde till dem som undertecknade ett månghövdat upprop mot *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* i december 1939, då Torgny Segerstedt angreps för vad un-

dertecknarna kallade "hetspropaganda" mot Tredje riket. Som så många andra i sin generation hyste Landquist en stor beundran för Tyskland som kulturnation och såg i landet ett bålverk mot världskommunismen.⁵⁹

Enligt historikern Sverker Oredsson, som nagelfarit lundaakademikernas förehavanden under andra världskriget, var även Landquists 24-åriga amanuens Husén med vid ett möte i Rostock med Riksföreningen Sverige-Tyskland så sent som i november 1940. Husén höll där ett anförande om barnpsykologi och skrev sedan ett referat om tillställningen i föreningens tidskrift.⁶⁰ Om detta står det inget i Huséns memoarer, och inget övrigt tyder på att han hyste samma varma känslor för Nazityskland som hans mentor och handledare gjorde. Tvärtom finns det tecken på att han just under sin lundatid kom att utveckla helt andra akademiska och politiska ideal. Möjligtvis hade en viss initial tyskvänlighet inverkan på hans sätt att ta sig an den tyska forskningen inom det fält han själv kom att verka.

Husén inledde sin studietid med några månaders matematikstudier, men gick sedan över till latin, litteratur och framför allt historia. Och även om han beskriver det som en "ren sinkadus", så kom han att ansluta sig till den radikale Lauritz Weibull och inte dennes mer konservativt orienterade kollega Gottfrid Carlsson, grundare till ovan nämnda Riksföreningen Sverige-Tyskland och vän till John Landquist. Weibullskolan ansågs, skriver Husén, "med dåtida mått mätt, vara 'rabulistisk'" och den bidrog till att han fick sina första kontakter med marxismen.⁶¹ Seminarierna med Weibull fick honom att inte bara ifrågasätta bilden av en svensk ärofylld historia och motsätta sig nationalistisk historieskrivning, utan också läsa politisk litteratur och bli internationalist.

Weibull hade alltså visserligen dragit till sig unga radikaler och clartéister, och Husén beskriver att han själv under dessa år ägnade avsevärd möda åt att söka "tränga in i marxistiska lärofäders skrifter",⁶² men föga talar för att det var politiken som drog honom till den weibullska sfären. Snarare tycks det ha handlat om den vetenskapliga positivismen och den strikta källkritiska metod som förknippades med den lundensiska historiekritiska skolan, fostrandet av en kritisk attityd till traditionell historisk metod och det nyktra ifrågasättandet av alla värderingar i vetenskaplig verksamhet. Bland de marxistiska författarna frodades också masspsykologin under Weimartiden, så möjligtvis fanns även en dragning där.⁶³ Också det inter-

nationella, för att inte säga just internationalistiska, perspektivet var något Husén tog fasta på under kommande decennier, då han som professor i pedagogik kom att ägna mycket tid på resande fot i andra länder, på utbyten, konferenser och nätverksträffar.

Det är också tydligt att Husén i denna process, trots sitt starka intresse för och bakgrund i den tyska idétraditionen, mycket snabbt och strategiskt kom att orientera sig mot de anglosaxiska – i synnerhet de amerikanska – beteendevetenskaperna. I denna akademiska omorientering mot USA var han långt ifrån ensam. En annan centralfigur var statsvetaren Jörgen Westerståhl, en av den svenska positivistiska samhällsvetenskapens mest profilerade professorer och även han djupt involverad i Beredskapsnämndens arbete under dess inledande decennier.⁶⁴ Ifråga om militärpsykologi och psykologiskt försvar var det framför allt den amerikanska propaganda-apparaten som imponerade på Husén under slutet av 1940-talet. Verksamheten leddes där av socialpsykologen Alexander Leighton, och också här fanns en viss mottaglighet för mer antropologiskt orienterade kulturanalyser, även om kvantitativa analyser utifrån ett positivistiskt paradigm var prioriterade. Leightons stab arbetade med en kombination av kulturanalys, surveyundersökningar och riktad propaganda som medan den pågick beskrevs av Husén som mycket framgångsrik.⁶⁵ I egenskap av kunskapsstrateg styrde Husén aktivt om strömfåran från Tyskland till USA, mot surveyundersökningar och ”taktisk” propaganda och i linje med det beteendevetenskapliga positivistisk-empiriska paradigmat. Vid sidan om detta behöll man kulturanalyserna som bar 1930-talets humanistiskt influerade socialpsykologis signum.

En kunskapsstrateg lämnar plats

Det gemensamma för alla de åtgärder, som här bara kunnat antydast, för att övervinna studiearbetets svårigheter kan sägas vara följande, nämligen *planmässighet, målmedveten ihärdighet och aktivitet*. Inte utan skäl kan man sålunda tala om en kunskapsförvärvandets strategi. Långt driven planläggning med hänsyn tagen till de resurser man förfogar över samt ett energiskt insättande av dessa resurser erfordras för att åstadkomma långsiktiga resultat.⁶⁶

Torsten Husén har i detta kapitel beskrivits som en central aktör på ett fält som karakteriseras av humaniora och kunskapsområdet militärpsykologi under tidigt 1940-tal, men som bara ett knappt decennium senare blivit samhällsvetenskap och institutionaliserats som psykologiskt försvar. Vid det laget hade Husén bestämt sig för att helt lämna försvarsrelaterade frågor till förmån för en professur i pedagogik och med detta även geografiskt lämna den akademiska lundamiljön för kungliga huvudstaden. Han sökte sammanfatta sina drygt tio års militärpsykologiska kunskapsengagemang i boken *Militärt och civilt* från 1956.⁶⁷ I efterhand är det dock inte hans koppling till Försvarsmakten som har kommit att prägla hans eftermäle. I den mån han alls är bekant för en bredare allmänhet i dag – vilket är långt ifrån säkert – så är det för sin pedagogikvetenskapliga gärning. Kanske förknippas han även med utvecklandet av begåvningstester och fenomen som Folkuniversitetet. Trots det måste vi konstatera att den svenska militärpsykologins idé- och kunskapshistoria i dag framträder som en direkt konsekvens av Torsten Huséns syntesarbete och egna gränsdragningar kring ämnet under 1940- och 1950-talen. Detsamma gäller det internationella sammanhanget under den här perioden. Ur ett svenskt perspektiv är vi till stor del beroende av Huséns filtrering av det internationella forskningsfältet, och om vi har tolkat hans memoarer rätt måste denna filtrering ha varit resultatet av ett enträget och ytterst medvetet kunskapsstrategiskt arbete. I mer konkreta termer innebar Huséns strategiska och formerande roll också en förändring av synen på vad staten var kapabel till att göra för att skydda sin befolkning. Bildandet av Beredskapsnämnden blir i sig ett kvitto på det.

Vi har uppehållit oss vid tiden från 1940-tal till 1950-tal, en vandring från världskrig till kallt krig, men intressant nog är det också en rörelse där vi genom prismet Torsten Husén ser hur det psykologiska kunskapsområdet med bestämdhet vrider sig bort från en humanistiskt orienterad diskussion om folkpsykologi i riktning mot en positivistiskt orienterad beteendevetenskap. Den tillämpade psykologins frågeställningar var inte filosofens utan lämplighetstestarens eller yrkesrekryterarens. Under 1950-talet hade exempelvis en kontinentalfilosofiskt orienterad gestaltpsykologi med fokus på medvetande och varseblivning mycket svårt att hävda sig mot den amerikanska behaviorismens teorier om stimulus-respons. Testernas tid

var inne.⁶⁸ Husén fortsatte att själv betrakta världen genom humanistens glasögon; det var trots allt inom humaniora han var skolad. Men samtidigt var han en företrädare för – ja, till och med en nyckelperson i – denna rörelse mellan humaniora och samhällsvetenskap i mitten av 1900-talet, initialt inom det militärpsykologiska fältet och senare inom ämnet pedagogik. Det paradigmatiska skiftet återspeglas också i Beredskapsnämndens arbete under dess första decennium. Husén var på samma gång ett uttryck för sin tid och en mycket aktiv skapare av den, såväl en aktör på kunskapsfältet som en strateg som satte ord på själva fältets gränser, riktning och utvidgningar.

Vi har valt att använda benämningen kunskapsstrateg om Torsten Husén. Avslutningsvis är det dags att avslöja att Husén faktiskt själv använder just detta begrepp. I texten "Att vara 'kunskapsstrateg'" i essäsamlingen *De farliga psykologerna* (1961) skriver han om "kunskapsförvärvandets strategi" och att den framgångsrika kunskapsstrategens främsta företräden är det planmässigt genomtänkta, det målmedvetet ihärdiga och inte minst den långsiktiga och aldrig sinande aktiviteten, men också att allt detta kontinuerligt upprätthålls med hänsyn till de resurser som finns. Essän handlar visserligen om fördelarna med en väl utvecklad och kontinuerligt underhållen studieteknik, men den kan också ses som ett husénst recept på hur en kunskapsstrateg även i vidare bemärkelse kan agera. Och inte minst ger det en bild av hur han själv agerade, inte bara som framgångsrik beteendevetenskaplig professor från 1950-talet och framåt, utan redan som ung humanist och psykologistuderande. En obotlig, oförtrutet hårt arbetande akademisk entreprenör med skarpa insikter i såväl tillgången på resurser som efterfrågan på kunskap – en ung reformivrare väl vetande sitt eget värde på kunskapsmarknaden. Och vad spelar humanistiska intressen och en humanistisk självbild för roll när det är de kvantitativa, positivistiskt orienterade beteendevetenskaperna som så uppenbart är i takt med tiden?

Noter

Detta kapitel är författat med stöd av projekt finansierade av Åke Wibergs stiftelse (Peter Bennesved) och Vetenskapsrådet (Marie Cronqvist).

1. Kommittén för utredning om det psykologiska försvaret, *Psykologiskt försvar: Betänkande*, SOU 1953:27, s. 23.
2. Marie Cronqvist, *Mannen i mitten: Ett spiondrama i svensk kallkrigskultur* (Stockholm: Carlsson, 2004); Marie Cronqvist, "Det befästa folkhemmet: Kallt krig och varm välfärd i svensk civillärosvärldskultur", i Magnus Jerneck (red.), *Fred i realpolitikens skugga* (Lund: Studentlitteratur, 2009).
3. Se exempelvis Gunnar Andersson & Magnus Jerneck (red.), *Samhällsvetenskapliga fakulteten i Lund: En vital 50-åring. En jubileumsskrift* (Lund: Samhällsvetenskapliga fakulteten, 2015); Mattias Bolkéus Blom & Lars Magnusson (red.), *Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet 50 år: 1964–2014* (Uppsala: Uppsala universitet, 2014).
4. Detta ligger också helt i linje med det resonemang Hampus Östh Gustafsson har fört fram om den misstro mot humanister som grodde under efterkrigstiden. Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Göteborg: Daidalos, 2020), s. 137.
5. En jämförelse kan här göras med den grupp av yngre, akademiskt skolade ingenjörer som Per Lundin och Niklas Stenlås har kallat "reformteknokrater", en grupp som i mitten av 1900-talet formade nätverk och aktivt svarade mot statens behov av tekniskt orienterad expertis. Per Lundin & Niklas Stenlås, "Technology, State Initiative and National Myths in Cold War Sweden: An Introduction", i Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribble (red.), *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden* (Sagamore Beach, MA: Science History Publications/USA, 2010), s. 9.
6. En omfattande studie av Torsten Huséns pedagogikvetenskapliga gärning i ett internationellt perspektiv görs för närvarande av Christian Lundahl och Joakim Lundahl med flera i forskningsprojektet "Det globala laboratoriet: Torsten Husén och internationaliseringen av pedagogisk forskning".
7. David Larsson Heidenblad, *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden* (Lund: Nordic Academic Press, 2021).
8. Begreppet kunskapsarena i relation till aktörsbegreppet utvecklas i Johan Östling, "En kunskapsarena och dess aktörer: Under strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet", *Historisk tidskrift*, 140:1 (2020), s. 95–124; samt i Johan Östling, Niklas Olsen & David Larsson Heidenblad (red.), *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas and Aspirations* (Abingdon: Routledge, 2020).
9. Fritz Ringer, "The Intellectual Field, Intellectual History, and the Sociology of Knowledge", *Theory and Society*, 19:3 (1990), s. 269–294.

10. Till en början låg militärpsykologi närmare det vi i dag kallar för militärpsykiatri. För en genomgång av det militärpsykiatriska fältet se Edgar Jones & Simon Wessely, *Shell Shock to PTSD: Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War* (Hove: Psychology Press, 2005). För en fylligare genomgång av det masspsykologiska och sociologiska fältet se Jaap van Ginneken, *Crowds, Psychology, and Politics, 1871–1899* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1992); samt Christian Borch, *The Politics of Crowds: An Alternative History of Sociology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

11. Torsten Husén, *Militär psykologi* (Stockholm: Bokförlags AB Militaria, 1941); Torsten Husén, *Psykologisk krigsföring* (Lund: Gleerup, 1942); Torsten Husén, *Kriget och den mänskliga faktorn: En psykologisk-pedagogisk studie* (Stockholm: P.A. Norstedt & Söner, 1945).

12. Peter Bennesved, *Sheltered Society: Civilian Air Raid Shelters in Sweden. From Idea to Materiality, 1918–1940 and Beyond* (Malmö: Universus, 2020), s. 109–111.

13. Husén refererade till tysk forskning av bland andra Karl Pintschovius och menade att "[v]arje hem med radioapparat utgör en del av fronten likaväl som varje ort som blir utsatt för ett bombangrepp". Detta visar hur sammanflätad den nya militärpsykologin var med föreställningar om teknik och medieanvändning. Husén 1942, s. 102–103.

14. Idéhistorikern Staffan Källström har beskrivit masspsykologins framväxt som en "eliternas kamp" om utrymmet i ett samhälle alltmer präglad av de stora folkmassornas politiska rörelser. Även Christian Borch är inne på ett liknande resonemang, men menar att denna syn hade sitt ursprung i Frankrike, medan man i Tyskland och USA såg på saken på ett annat sätt. Nils Runeby (red.), *Europas idéhistoria: 1900-talet. Framstegets arvtagare* (Stockholm: Natur & Kultur, 2008), s. 41–42; Borch 2012.

15. Wilhelm von Wundt, *Völkopsykologie: Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte* (Leipzig, 1908–1920); Gustave Le Bon, *Psychologie des foules* (1895), övers. *Massans psykologi* (Stockholm: Bonnier, 1912).

16. Runeby 2008, s. 26.

17. Dessa personer är för övrigt några av portalgestalterna i det som skulle bli ämnet sociologi. Se Borch 2012.

18. Runeby 2008, s. 30; Joseph W. Bendersky, "'Panic': The Impact of Le Bon's Crowd Psychology on U.S. Military Thought", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 43:3 (2007), s. 257–283.

19. Stefan Jonsson, "After Individuality: Freud's Mass Psychology and Weimar Politics", *New German Critique*, 119 (2013), s. 53–75; Runeby 2008, s. 28.

20. Freud tycks inte ha översatts till svenska och refereras sällan i Huséns eller andras texter. Däremot förekommer McDougall desto oftare, och han översattes till svenska under 1930-talet. Stefan Jonsson menar dock att Freuds text hade stort inflytande. Ernst af Klercker, *Militär psykologi* (Stockholm: P.A. Norstedt & Söner, 1931); Husén 1945, s. 45–46; Jonsson 2013.

21. Runeby 2008, s. 30, 33; Borch 2012, s. 121–123.

22. Se exempelvis följande resonemang i en av försvarsutredningarna från 1930: "[I] vilken mån flygstridskrafterna komma att insättas mot det fientliga landets viktigare orter, kraftkällor o.s.v. och därvid söka genom direkt inverkan på den civila befolkningen bidra till eller vinna segern, beror i väsentlig mån på folkpsykologiska, geografiska, politiska och ekonomiska förhållanden samt angriparens styrka i luften." *Utredning rörande Sveriges försvarspolitiska läge samt behov av försvarskrafter*, SOU 1930:12, s. 295. Se även Civila luftskyddsutredningens *Betänkande angående det civila luftskyddet*, SOU 1936:57, s. 42: "Härigenom kan ett indirekt tryck utövas mot befolkningen, vilket måhända – beroende på ett flertal omständigheter främst av geografisk, industriell och folkpsykologisk art – kan leda till en snabbare verkan än den, som skulle kunna ernås enbart genom militära operationer."

23. Husén 1941, s. 21; Husén 1942, s. 9.

24. Följande författare citerades ofta av Husén: Albrecht Blau, Hans von Hentig, Harold D. Lasswell och Karl Pintschovius, exempelvis Husén 1942, s. 30–33. Hur de olika länderna organiserade sin propaganda går Husén igenom på sidorna 35–41. Se även Bendersky 2007.

25. Såväl Napoleons fälttåg som finländarnas motstånd 1939 var exempel på folkkynnets kraft. Men resonemang kunde också hämtas från Gustav II Adolf. Husén 1941, s. 20–21. Se exempelvis Torsten Holms argument om den forna krigsorganisationens sammanhållande kraft i jämförelse med samtiden. Torsten Holm, "Krigets Psykologi", *Svensk Tidskrift*, 20 (1930), s. 87–88.

26. Husén 1941, s. 15–16.

27. Husén 1941, s. 28; Karl Pintschovius, *Die seelische Widerstandskraft im modernen Kriege* (Oldenburg: Stalling Verlag, 1936).

28. Husén 1945, s. 21.

29. Husén 1945, s. 21.

30. Holm 1930, s. 85–96; Stig Holm (red.), *Krig eller kultur?* (Stockholm: Tiden, 1929 och 1936).

31. Husén 1941, s. 15–16.

32. 1939 publicerade von Greyerz en artikel i *SvD* med rubriken "Masspsykologiska synpunkter på luftskyddet. Ett försummat kapitel?" *SvD* 21/4, 1939. Mot 1960-talet skulle han bli en av landets mest kända experter på psykologiskt beredskapsarbete med sin bok *Människan och kriget*. Walo von Greyerz, *Människan och kriget: Psykologiska reaktioner* (Stockholm, 1960). Denna bok översattes även till engelska, vilket gav von Greyerz ett betydande internationellt renommé.

33. Kungl. Försvarsdepartementet, *Betänkande och förslag angående åtgärder mot den försvarsfientliga propagandan* (Stockholm: Cederquist, 1921). Med bakgrund av Tysklands kapitulation låg fokus i denna utredning på den "inre" fienden, det vill säga fredspropagandan och de pacifister som ledde den.

34. Husén 1945, s. 9. Se även Elin Gardeström, "När propaganda blev psykologiskt

försvar”, i Anders Burman & Bosse Holmqvist (red.), *Det lyckliga femtioalet: Sexualitet, politik och motstånd. En vänbok till Lena Lennerhed* (Stockholm/Höör: Symposion, 2019).

35. Se Husén 1956, s. 124–125.

36. Se referenslista i sista delen av Husén 1941 samt Husén 1945, s. 8. Taylorism och *Psychotechnik* nyttjades även inom industriellt försvar. Bennesved 2020, s. 292.

37. Husén 1945, s. 7–11.

38. Se särskilt Husén 1956, s. 119.

39. En bild av debatten ges av de många tidningsartiklar från slutet av 1940- och början av 1950-talet som är samlade i Sigtunastiftelsens klipparkiv under rubriken ”Försvarsberedskap, psykologisk – 1951”. Se även Eino Tubin, *Förfäras ej: 50 år med det psykologiska försvaret. En biografi om en svensk myndighet* (Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar, 2003); Per-Axel Landahl, *Om sanningen ska fram: Det psykologiska försvaret i Sverige under 35 år* (Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar, 1989); samt Niklas H. Rossbach, *Fighting Propaganda: The Swedish Experience of Psychological Warfare and Sweden's Psychological Defence, 1940–1960* (Stockholm: Axel and Margaret Ax:son Johnson Foundation, 2017).

40. Huséns bidrag till Beredskapsnämnden finns i omarbetad form tryckt i Husén 1956. Se avsnittet ”Den psykologiska krigföringen”, s. 107–157.

41. Husén 1981, s. 8.

42. Professor Torsten Huséns arkiv, Riksarkivet (RA).

43. Torsten Husén (red.), *Torsten Husén: Tryckta skrifter 1940–1980* (Stockholm: T. Husén, 1981); Torsten Husén, (red.), *Torsten Husén: Tryckta skrifter 1940–1980. Supplement: Tryckta skrifter 1981–1985*, (Stockholm: T. Husén, 1986).

44. Siv-Aino Kullman & Erik Degerman, *Torsten Husén: Tryckta skrifter 1940–1965* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1966); *Torsten Husén: Tryckta skrifter 1966–1970*; Siv-Aino Kullman och Anna-Greta Schaffer, *Torsten Husén: Tryckta skrifter 1940–1975* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1976); Ingemar Fägerlind, Sixten Marklund & Vinayagam Chinapah (red.), *Torsten Husén: An Educator* (Stockholm: Institute of International Education, 1991). Huséns egen text i den sistnämnda boken hade titeln ”A Doctorfather's Record”.

45. Husén 1981, s. 7.

46. Torsten Husén, *Adolescensen: Undersökningar rörande manlig svensk ungdom i åldern 17–20 år* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1944).

47. Hans De Geer, ”Rationalisering och samhällsförändring”, *Dædalus*, 54 (1986), s. 64–66.

48. De Geer 1986, s. 64–66; Bennesved 2020, s. 290–291. Se även Husén 1981, s. 132.

49. Torsten Husén, *Pedagogikens gränser och möjligheter* (Lund: Studentlitteratur, 1986), s. 33.

50. Husén 1981, s. 134.

51. Husén 1981, s. 124.

52. Inte oväntat kröntes också Huséns första verk inom det militärpsykologiska fältet av en kavalkad av viktiga vetenskapliga instrument av tveksam nytta som skulle ledsaga psykologen i hans analyser. Husén 1941, s. 93–96. Se även avsnittet ”Samhällsvetenskaperna i den psykologiska krigsföringens tjänst”, Husén 1956, s. 118–119. Även Huséns andra och mer populära bok i ämnet från 1942 har ett uppfordrande drag, och stundtals kan man läsa boken som en medveten strategi att föra in just den krigsmentalitet i svensk offentlighet som han då ansåg att ”folket” i vid mening behövde. I denna bok fanns också ett antal handfasta råd för civilbefolkningens vidkommande som var hämtade direkt från tysk förlaga. Husén 1942, s. 109 samt Bennesved 2020 om luftskyddets ingenjörer, kapitel 6.

53. Husén 1957, s. 194.

54. Husén 1981, s. 25.

55. I artikeln om John Landquist i *Svenskt biografiskt lexikon* konstaterar Staffan Björck att Landquist var ”fullkomligt obekant med den experimentella metodiken inom sitt universitetsämne, o den forskarhandledning han kunde meddela låg självfallet inom den humanistiska människokunskapens ram”. Staffan Björck, ”John Landquist”, *Svenskt biografiskt lexikon*, band 22, 1977–1979, s. 237.

56. Gunn Johansson, *Historien om svensk psykologisk forskning: Utvecklingen från perception och psykofysik* (Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien, KVHHA Konferenser 101, 2020); Husén 1981, s. 47.

57. Se till exempel jämförelserna mellan schweizisk och svensk ”värnpliktskultur” i Husén 1956, s. 21–27.

58. Fredrik Bertilsson har i sin studie av Försvarets forskningsanstalt (FOA) visat att detta bruk av historisk bakgrundskunskap även gällde inom försvarssektorn under en senare period. Fredrik Bertilsson, ”The Swedish Defence Research Establishment (FOA) and the Influence of Historical Knowledge on Swedish Civil Resistance Policy, *Scandinavian Journal of History*, 46:4 (2021), s. 550–569.

59. Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget: Motsättningar, debatter och hjälpinsatser* (Lund: Lunds universitetshistoriska sällskap, 1996), s. 51, 75–76; Ingemar Nilsson, *John Landquist: Filosof, psykolog, kritiker*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien: Svenska Lärde (Stockholm: Atlantis, 2009), s. 373.

60. Oredsson 1996, s. 102.

61. Husén 1981, s. 34.

62. Husén 1981, s. 33–34.

63. Borch 2012, kap. 3.

64. Olof Petersson, *Statsvetaren: Jörgen Westerstähl och demokratins århundrade* (Stockholm: SNS förlag, 2011); Marie Cronqvist, ”Mediekunskaper och propagandaanalyser: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar och Propan-projektet 1970–1974”, i Fredrik Norén & Emil Stjernholm (red.), *Efterkrigstidens samhällskontakter* (Lund: Mediehistoria, Lunds universitet, 2019); Fredrik Stiernstedt & Peter Jakobsson, ”Swedish Media

Research in the Service of the Psychological Defence during the Cold War?”, *Nordic Journal of Media Studies* (<https://sciendo.com/article/10.2478/njms-2020-0012>).

65. Särskilt stort inflytande hade Alexander Leightons bok *Human Relations in a Changing World: Observations on the Use of the Social Sciences* (New York: E.P. Dutton, 1949). Husén 1957, s. 191.

66. Torsten Husén, *De farliga psykologerna* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1961), s. 141.

67. Husén 1956.

68. Johansson 2020.